

UDK 76Kukuljević Sakcinski, I.

655(37)"15/17"

096

<https://doi.org/10.53745/ccp.48.94.1>

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 12. srpnja 2024.

Prihvaćeno za objavljivanje: 11. listopada 2024.

ZBIRKA IZREZAKA KNJIŽNIH ILUSTRACIJA IVANA KUKULJEVIĆA SAKCINSKOG U KABINETU GRAFIKE HAZU-a

Ivan FERENČAK

Strossmayerova galerija starih majstora
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, 10 000 Zagreb
ivanferencak5@gmail.com

Ana PETKOVIĆ BASLETIĆ

Kabinet grafike
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Andrije Hebranga 1, 10 000 Zagreb
apetkovic@hazu.hr

Ivan Kukuljević Sakcinski za života je prikupio brojne likovne, pisane i ine kulturne spomenike koji su danas uvelike sačuvani u hrvatskim baštinskim institucijama. Među njima se u Kabinetu grafike HAZU-a nalazi Kukuljevićeva zbirka s više od tri tisuće izrezanih knjižnih ilustracija i nešto samostalnih grafika, koja je ostala izvan fokusa istraživača. Zbirka je u radu predstavljena temeljnim podacima te su izdvojeni tragovi koji ukazuju na njezino uključivanje u Akademiju još za Kukuljevićeva života, odnosno na prijenose građe između više Akademijinih jedinica. Osim uvida u zbirku kao cjelinu, za odabranih stotinu i šezdeset knjižnih ilustracija utvrđeni su naslovi talijanskih izdanja tiskanih od 16. do 18. stoljeća iz kojih su izrezane, te su analizirane u kontekstu knjižnih cjelina iz kojih potječu.

KLJUČNE RIJEČI: *Kabinet grafike HAZU-a, knjižne ilustracije, grafike, Ivan Kukuljević Sakcinski, izresci knjiga, talijansko tiskarstvo 16. – 18. stoljeća*

Uvod

Grafička umjetnost od same je pojave te likovne vrste bila usko vezana uz knjigu pa je i velik broj grafika nastajao ciljano s funkcijom ilustriranja tekstova. Ilustrirane tiskane

knjige u brojnim su prilikama stoga poslužile kao svojevrsno nalazište grafika i izvorište za formiranje i/li obogaćivanje grafičkih zbirki, a ilustracijama izrezanim iz knjiga u tom je smislu pridavana primarno likovna vrijednost, neovisna o literarnoj okolini iz koje su uklonjene. Motivacija takva fragmentiranja integralne knjižne cjeline zasigurno je, barem u dijelu slučajeva, bio materijalni profit, koji je opstao do današnjih dana jer je dobit od prodaje pojedinačnih listova veća negoli je prodaja cjelovitog uvezanog sveska.¹

Zajedno sakupljene skupine brojnijih, ili čak potpunih elemenata vizualne opreme istovjetnih primjeraka starih knjiga sačuvane u istim zbirkama (British Museum, V&A Museum, Istituto centrale per la grafica – Gabinetto Disegni e Stampe, Kupferstichkabinett Berlin, Rijksmuseum...) navode do zaključka da je posrijedi intencionalno fragmentirana knjižna građa. Valja pritom naglasiti da upravo intencionalnost fragmentiranja razlikuje izrezane knjižne ilustracije od općeg definiranja fragmenata kao igrom slučaja sačuvanoga segmenta neke veće cjeline. Takva građa – izrezane knjižne ilustracije iz zbirke Ivana Kukuljevića Sakcinskog – našla je mjesto i u Kabinetu grafike HAZU-a, profiliranoj instituciji koja skrbi o umjetninama na papiru.

Cilj je ovoga rada pružiti uvid u Kukuljevićevu zbirku knjižnih ilustracija, čiji su opseg i sadržaj u struci ostali posve nepoznati. Zbirka će se postaviti u odnos sa srodnim cjelinama (u zagrebačkim ustanovama) nastalim kao rezultat polihistorova sakupljaštva, a ujedno će se razmotriti pristizanje izrezaka u Kabinet grafike. Naposljetku, analizom odabranih primjera predočit će se rezultati poduzetog istraživanja građe iz Kabineta.

Kako je riječ o specifičnoj građi koja podjednako pripada i bibliotečnoj i likovnoj baštini, knjižne ilustracije zahtijevaju i pristup s obzirom na tu dvojnost. Naime, dočim je riječ o cjelovitim likovnim prikazima, oni su ujedno neposredno povezani s ukupnim oblikovanjem knjige: slogom stranice i suodnosom s ostalim tekstualnim i likovnim elementima na stranici, odnosno sa širim opsegom čitava izdanja. Utoliko će ilustracije s jedne strane biti sagledane kao samostalna likovna rješenja, odnosno segmenti vizualnih ciklusa, dok će s druge strane biti promatrane u kontekstu knjiga iz kojih su uklonjene.

Zahvaljujući razvoju digitalne humanistike i dostupnosti brojnih starih i rijetkih knjiga u digitalnom okruženju, za niz je ilustracija bilo moguće identificirati izdanja iz kojih potječu. Utvrđivanje izvornoga okruženja uvelike je pridonijelo produbljanju znanja o nastanku i namjeni ilustracija (dataciji, atribuciji i ikonografiji, odnosno tematskim odrednicama) i u konačnici je dovelo do novih interpretacija pojedinih likovnih rješenja. U tom pogledu, pri istraživanju ilustracija kao važnih likovnih komponenti knjiga pažnja je skrenuta s bibliografskog pristupa povijesti knjige, koji je tradicionalno zastupljen u obradi bibliotečne rare, na povijesnoumjetničko vrednovanje pojedinih vizualnih elemenata.

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2020-02-1356 *Istraživanje provenijencije umjetnina u zagrebačkim zbirkama* (ZagArtColl_ProResearch). Ranija verzija rada naslovljena »Knjižne ilustracije iz zbirke Ivana Kukuljevića Sakcinskog u Kabinetu grafike HAZU« prezentirana je na 5. kongresu hrvatskih povjesničara umjetnosti (Zagreb, 10. – 12. studenoga 2021.).

¹ Primjerice, album grafičkih listova Johanna Georga I. Zobela von Giebelstadta sastavljen u drugoj polovici 16. stoljeća u integralnom je obliku dočekaio izmak 20. stoljeća, kada je trgovac knjigama album rasprodao list po list. O albumu, njegovoj sudbini i rekonstrukciji stanja prije prodaje 1999. godine vidi: Joyce ZELLEN, »The Venetian Print Album of Johann Georg I Zobel Von Giebelstadt«, *The Rijksmuseum Bulletin*, br. 63, sv./vol. 1, Amsterdam, 2015., str. 2–51.

1. Izresci knjižnih ilustracija iz Kukuljevićeve zbirke u zagrebačkim baštinskim institucijama

U domaćoj umjetničkoj baštini ranim se primjerom sakupljanja knjižnih ilustracija u kontekstu zbirke grafika izdvaja šesnaesti svezak albumâ Janeza Vajkarda Valvasora.² Boga-tija saznanja o sakupljanju ilustracija izrezanih iz tiskanih knjiga u Hrvatskoj imamo iz druge polovice 19. stoljeća kada (i) ta vrsta građe dospijeva među sakupljačke interese i u zbirke Ivana Krstitelja Tkalčića (1840. – 1905.), Baltazara Bogišića (1834. – 1908.) i, naravno, Ivana Kukuljevića Sakcinskog (1816. – 1889.).³

Zahvaljujući plodnoj djelatnosti na mnogim poljima – a osobito sakupljanju kulturno-povijesne građe, Kukuljević je zadužio brojne institucije koje tu građu danas baštine.⁴ U literaturi se međutim povremeno nailazi na tvrdnje – koje su unutar samostanskih zidova zaživjele već počekom 20. stoljeća – kako su izrezana mjesta u iluminiranim rukopisi-ma dalmatinskih crkvenih riznica rezultat Kukuljevića čina.⁵ Nasuprot tomu, izresci iz tiskanih knjiga najčešće se zanemaruju, iako je upravo njih moguće pouzdanije povezati s Kukuljevićevim sakupljačkim djelovanjem. Izresci ilustracija iz starih i rijetkih knjiga koji potječu od Kukuljevića poznati su nam u nekoliko zagrebačkih baštinskih institucija: Hrvatskom povijesnom muzeju, zbirci *Rara* Gradske knjižnice, Hrvatskom državnom arhivu te u Kabinetu grafike HAZU-a. U četiri navedene institucije Kukuljevićevi su izresci prispjeli na različite načine u širem vremenskom rasponu, no redovito su inventirani uz šture podatke o podrijetlu.

Cjelina u Gradskoj knjižnici sadržava 105 inicijala i 64 ilustracije nalijepljenih na 26 kartona, a otkupio ih je (barem dio 1929. godine), tadašnji ravnatelj Knjižnice Emilij Laszowski (1868. – 1949.).⁶

U Hrvatski povijesni muzej 134 grafičke ilustracije prispjelo su iz Kukuljevićeve zbirke 1968. godine darom njegova prauka Ladislava Šabana (1918. – 1985.).⁷ Među njima većina otpada na dvije necjelovite serije portreta umjetnika, odnosno portreta papa.

Grafička zbirka Hrvatskog državnog arhiva utemeljena je na grafikama, uglavnom portretima povijesnih osoba i vedutama hrvatskih gradova, otkupljenim iz ostavštine Ivana Kukuljevića Sakcinskog 1891. godine i narednih je desetljeća dopunjavana na različite

² Usp. Vladimir MAGIĆ – Milan PELC – Mirna AB AFFY, *Cimelia Metropolitana: povijest i knjižno blago knjižnice Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 2016., str. 227–228.

³ Usp. Mirna AB AFFY, »Grafička zbirka Ivana Krstitelja Tkalčića«, *Godišnjak Društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije*, br. 1, Zagreb, 1997., str. 401–430, 402.

⁴ Usp. Ivan Kukuljević Sakcinski: *začetnik hrvatskog identiteta* (ur. Ljerka ŠIMUNIĆ, Kristian GOTIĆ), Zagreb – Varaždin, 2016.

⁵ O (najčešće nepotkrijepljenim) legendama o Kukuljevićevu izrezivanju inicijala i minijatura iz iluminiranih rukopisa vidi: Krsto STOŠIĆ, »Rukopisni kodeksi samostana sv. Franje u Šibeniku«, *Croatia sacra: Arkiv za crkvenu povijest Hrvata*, br. 5, Zagreb, 1933., str. 18–61, 39; Aleksandar STIPČEVIĆ, *Socijalna povijest knjige u Hrvata: Knjiga III. Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*, Zagreb, 2008., str. 432–433; Željko VEGH, »Inicijali i minijature iz zbirke Ivana Kukuljevića Sakcinskog«, *Gazophylacium: časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku*, god. 15, br. 3–4, Zagreb, 2010., str. 60–72, 62–66.

⁶ O zbirci (s iscrpnim popisom inicijala i ilustracija) vidi: Ž. VEGH, »Inicijali i minijature«, str. 60–72.

⁷ Usp. Marina BREGOVAC PISK, *Portreti u Zbirci grafika Hrvatskog povijesnog muzeja*, Zagreb, 2008., str. 11–15.

načine (otkupom, darovanjem, izlučivanjem iz drugih arhivskih cjelina itd.)⁸ Takvim upravljanjem zbirka je narasla do gotovo četiri tisuće pojedinačnih primjeraka, ali na taj su način ujedno zatrti tragovi koji pojedine predmete vezuju uz inicijalnu Kukuljevićevu zbirku.⁹

Za razliku od tih triju institucija koje su ilustracije iz Kukuljevićeve ostavštine baštinile posrednim putem – kasnijim otkupom ili darovanjem nasljednika – građa koja se nalazi u Kabinetu grafike, unatoč tomu što je inventirana tek početkom 21. stoljeća, u vlasništvo Akademije prispjela je znatno ranije – čini se, za Kukuljevićeva života, i to izravno od njega.

2. Kukuljevićeva zbirka knjižnih ilustracija u Kabinetu grafike HAZU-a

Izresci knjižnih ilustracija u Kabinetu grafike HAZU-a inventirani su kao Kukuljevićeva ostavština relativno kasno, u dvama navratima 2008. i 2011. godine, no bez dokumentacije koja pruža preciznije podatke o podrijetlu građe.¹⁰ U Kabinetu grafike fragmenti su se međutim nalazili i ranije te su sporadično evidentirani u dokumentaciji koja svjedoči upravljanju tom građom, njezinim prijenosom iz drugih baštinskih jedinica Akademije te tradiciji unutar institucije koja je izreske vezivala upravo uz Kukuljevića.

Posve je izgledno da su u Akademiju prispjeli stotinu i četrdeset godina ranije otkupom Kukuljevićeve knjižnice u sklopu koje se nalazila i izdvojena cjelina tiskanih ilustracija. Naime, dvije godine prije negoli je objavio katalog *Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu* (1867.), Kukuljević je popis svoga knjižnoga blaga započeo objavljivati u časopisu *Književnik* u izdanju Matice hrvatske.¹¹ Iako je raniji nešto sažetijeg opsega građe, popisi u oba izdanja su uglavnom podudarni, a bitniju razliku predstavlja uvodna napomena o sadržaju knjižnice. U ranijem popisu za knjižničnu građu koju dijeli u četiri »razdiela« navodi da se sastoji od »jedne tisuće rukopisa, iz jedanaest tisuća dviesta i četrdeset tiskanih knjiga, iz više tisuća bakro- kameno- i drvoreznih slika, te iz više tisuća listina i povelja«, dok je kasnijoj samostalnoj publikaciji građa podijeljena u tri »razdiela«, a spomen postojanja (i broja) otisnutih »slika« je ispušten.¹²

Našavši se u financijskim teškoćama, godinu dana nakon objavljivanja kataloga knjižnice, Ivan Kukuljević Sakcinski svoju je bogatu knjižnicu 1868. godine prodao tadašnjoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti te je kao cjelina očuvana naredna dva i pol desetljeća.¹³ Godine 1892. došlo je do razdvajanja Knjižnice i Arhiva: Arhiv tada

⁸ O zbirci vidi: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_4815 (zadnje posjećeno: 28. travnja 2023.). Zahvaljujemo prof. dr. sc. Sanji Cvetnić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu što nas je uputila na tu zbirku.

⁹ Usp. Sanja CVETNIĆ, »Dva portreta Beatrice Frankapan (?): rod i red«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, god. 42, Zagreb, 2018., str. 85–94, 92–93 (bilj. 28).

¹⁰ Inventarizaciju građe provela je tadašnja voditeljica Stare zbirke i zbirke 19. stoljeća, muzejska savjetnica Margareta Svaštarov Šimat, kojoj zahvaljujemo na informacijama o stanju zbirke prije inventarizacije.

¹¹ Usp. »Knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu«, *Književnik. Časopis za jezik i povijest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti*, god. 2, br. 2, Zagreb, 1865., str. 309–319; *Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga*, Zagreb, 1867.

¹² »Knjižnica Ivana Kukuljevića«, str. 309.

¹³ Usp. Tomislav JAKIĆ, »O postanku i sastavu biblioteke Ivana Kukuljevića: Prilog historijatu Knjižnice Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za filologiju*, knj. 11/324, Zagreb, 1962., str. 145–170, 162–165.

preuzima rukopisnu građu, a Knjižnica zadržava tiskane knjige.¹⁴ U tim procesima razvrstavanja građe prema vrstama unutar Akademije, u Strossmayerovu galeriju prispio je i prilično skroman izbor iluminiranih rukopisa koji su ranije bili zavedeni u katalogu Kukuljevićeve knjižnice.¹⁵ S obzirom na to da tiskane knjižne ilustracije po naravi pripadaju likovnim umjetnostima, možemo pretpostaviti da su tih godina i one dospjele u Strossmayerovu galeriju, jedinu jedinicu u okrilju Akademije koja je u to vrijeme skrabila za djela likovnih umjetnosti, a tek potom, sredinom 20. stoljeća u Kabinet grafike. Naime, Kabinet grafike HAZU-a osnovan je 1916. godine kao odsjek Strossmayerove galerije za grafičku umjetnost, a od Galerije se u zasebnu Akademijinu osamostalio jedinicu 1951. godine.¹⁶ U procesu izdvajanja Kabineta koji je započeo dvije godine ranije, iz Galerije je preuzeta građa na papiru – crteži i grafike, dok je veza s ranijom zbirkom, odnosno ranija pripadnost građe Strossmayerovoj galeriji dokumentirana tek iznimno za pojedine umjetnine.¹⁷ Nekoliko godina od osamostaljivanja Kabineta nalazimo najranije podatke o postojanju zbirke izrezaka unutar Akademije. Fragmenti su evidentirani u *Zapisniku 7. sjednice Komisije o reviziji fundusa Kabineta grafike* iz 1957. godine u kojem je pod točkom XIII. zaključeno »da se izresci iz knjiga, koji spadaju u ostavštinu Kukuljević, zasada ostave u stanju u kojem jesu, i da se to pitanje kasnije iznese pred Komisiju pri Kabinetu grafike radi donošenja odluke o načinu obrađivanja i pohrane toga materijala«¹⁸. Desetljeće kasnije u administrativnoj dokumentaciji spomenuto je kako su u fundusa Kabineta nalazi »više od 2.800 predmeta iz kolekcije Ivana Kukuljevića Sakcinskoga (drvoreza i bakroreza izrezanih iz knjiga)«.¹⁹ Manja skupina izrezaka, za koju je sačuvana i primopredajna dokumentacija, prispjela je u Kabinet 1993. godine iz Knjižnice HAZU-a, dodatno ukazujući na postojanje veze s bibliotečnom građom, odnosno Kukuljevićevom knjižnicom.²⁰

¹⁴ Usp. Nataša DANIČIĆ – Dina MAŠINA – Tamara RUNJAK, »Izložba *Ostavština Ivana Kukuljevića Sakcinskog iz Arhiva i Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*«, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 60, br. 1, Zagreb, 2017., str. 47–64, 55.

¹⁵ Usp. Ivan FERENČAK, »Fragmentiranje iluminiranih rukopisa: Ivan Kukuljević Sakcinski i *Summa confessorum* iz dominikanskog samostana u Dubrovniku«, *Dominikanci na hrvatskim prostorima 1221.–2021.* (ur. Slavko SLIŠKOVIĆ, Ana BIOČIĆ), Zagreb, 2024., str. 263–288.

¹⁶ Usp. Stella UBEL, »Grafički kabinet Jugoslavenske akademije«, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 2, br. 5–6, Zagreb, 1954., str. 16.

¹⁷ Primjerice, crtež Jurja Julija Klovića *Judita i Holoferno* (inv. br. KG HAZU 1) nabavljen je za Galeriju 1937. godine financijskom potporom bana Savske banovine dr. Viktora Ružića. Usp. *Ljetopis JAZU za godinu 1937/38.*, knj. 51, Zagreb, 1939., str. 34.

¹⁸ Kabinet grafike HAZU-a, arhivska dokumentacija, kut. 26-1/Zaštita građe, *Zapisnik 7. sjednice Komisije za reviziju fundusa Kabineta grafike, održane 27. lipnja 1957.*

¹⁹ Kabinet grafike HAZU-a, arhivska dokumentacija, kut. 25-1/Dokumentacija o osnivanju, Renata Gotthardi-Škiljan Upravnom odboru Zavoda za likovne umjetnosti, *Izdvanje [Kabineta grafike] iz sastava Zavoda i stavljenje pod izravnu upravu predsjedništva JAZU – molba za odobrenje*, 7. ožujka 1966.

²⁰ Knjižnica HAZU-a, arhivska dokumentacija, reg. 1993, Ljerka Filaković Upravi HAZU, *[Izvjestaj o primopredaji mape s izrescima iz Knjižnice HAZU u Kabinet grafike HAZU]*, Zagreb, 20. srpnja 1993. Kopija mape (33 stranice na kojima je nalijepljen 201 izrezak) predane Kabinetu grafike HAZU-a sačuvana je u Knjižnici HAZU-a. Istovremeno, u Akademiju je pristigao dopis Hrvatske dominikanske provincije kojim se traže »fotokopije izrezaka inicijala i njihovih poledina« uz napomenu: »kao što je poznato, dio tih izrezaka učinjen je u XIX. stoljeću u dominikanskome samostanu u Dubrovniku.« – Knjižnica HAZU-a, arhivska dokumentacija, reg. 1993, Mato Bošnjak Upravi HAZU-a, Zagreb, 19. svibnja 1993. Zahvaljujemo mr. sc. Tamari Runjak, voditeljici Knjižnice HAZU-a na omogućenom pristupu dokumentaciji i spremnosti na suradnju.

Izresci u Kabinetu grafike nisu bili znanstveno obrađeni, publicirani, izlagani ni valorizirani, bilo u cjelini bilo kao pojedinačni predmeti. U procesu inventarizacije građe Margareta Sveštarov-Šimat neke od ilustracija povezala je s naslovima knjigama, ponudila atribucije i datacije, no najveći je broj fragmenata, unatoč podrijetlu iz istih knjiga, ipak ostao međusobno nepovezan i nije bio predmetom istraživanja.²¹ Postojanja zbirke usputno se u radu o grafikama iz zbirke Ivana Krstitelja Tkalčića dotaknula Mirna Abaffy,²² dok je Darko Žubrinić spomenuo da se »u Muzeju [sic!] grafike HAZU« nalaze Kukuljevićevi fragmenti »glagoljaških knjiga i rukopisa«.²³

Nedavnim pregledom fizičkih predmeta utvrdili smo da građa označena kao Kukuljevićeva ostavština ima 3041 pojedinačnih fragmenata najraznovrsnijih tipova likovne opreme knjiga ili, rjeđe, čitavih stranica. Kako se tek nekolicina predmeta ne odnosi na izreske stranica knjiga, skloni smo tu čitavu, doista obimnu skupinu – vezanu imenom sakupljača – imenovati *Kukuljevićevom zbirkom knjižnih ilustracija*.

Knjige iz kojih izresci potječu tiskane su od 16. do 19. stoljeća u vodećim europskim tiskarskim središtima (Venecija, Rim, Pariz, Antwerpen itd.) te sadržajno-tematski zahvaćaju širok spektar tekstova (od liturgijskih preko znanstvenih, moralističko-didaktičkih do književnih). Iz njih uklonjene ilustracije otisnute su tehnikama drvoreza, metaloreza, bakroreza, bakropisa i čelikoreza, tipološki pokrivaju raznolik dijapazon elemenata vizualne opreme knjiga (naslovnice, tiskarske znakove, inicijale, bordure, vinjete i sl.) i tematikom se vezuju uz tekstove s kojima su nastajali, pri čemu ujedno predstavljaju i presjek stilskih mijena likovnoga izraza od kasne gotike od historicizma. Oko dvije tisuće izrezaka otpada na inicijalna slova, vinjete i bordure, i iako je mnoštvo tih primjera bez veće likovne vrijednosti – štoviše, generičko i krajnje pojednostavljeno – među njima se ipak nailazi na vrjednija ostvarenja cijenjenih umjetnika svoga vremena i/li pak na ikonografski zaokružene serije ciljano izrađene za određene naslove.

3. Izabrani primjeri rekonstrukcije cjelina knjižnih ilustracija

Uzimajući pojedinačan izrezak kao polazište, istraživanje Kukuljevićeve zbirke inicijalno smo usmjerili prema determiniranju knjiga iz kojih su fragmenti potekli, a brojnost i raznovrsnost fragmenata u tom su pogledu predstavljali otežavajući faktor obrade čitave zbirke. Bibliografski podatci jednom identificiranog izdanja poslužili su pritom kao čvrst okvir za okupljanje rastresitih knjižnih fragmenata i rekonstrukciju njihove knjižne cjeline, a u konačnici i kao uporište detaljnije povijesnumjetničke analize i interpretacije svakoga izreska unutar njegova izvornog literarnog i kulturološkog konteksta.

²¹ Prilikom inventariziranja građe većim ilustracijama, koncipiranim kao samostalnim likovnim prikazima, dodijeljeni su pojedinačni inventarni brojevi, dok su inicijali i dekorativni elementi poput vinjeta i bordura uglavnom inventirani kao cjeline s napomenom o broju, što otežava povezivanje građe i rekonstrukciju cjelina (sl. 4). Tekućom obradom građe takvim su cjelinama dodijeljene radne podoznake.

²² Usp. M. ABAFFY, »Grafička zbirka Ivana Krstitelja Tkalčića«, str. 402–403.

²³ Darko ŽUBRINIĆ, »Putokazi Branka Fučića«, *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić: Radovi međunarodnoga znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920.–1999.)* (ur. Tomislav GALOVIĆ), Malinska – Rijeka – Zagreb, 2011., str. 779–792, 784.

Najranije identificirano izdanje knjige iz koje su izrezane ilustracije u Kukuljevićevoj zbirci jest *Excellentissimi peritissimique vtriusque iuris professoris domini Ioannis de Platea Commentaria in quattuor libros institutionum [...]* bolonjskoga pravnika Giovannija Piazze.²⁴ Knjigu je 1508. godine u Paviji otisnuo Giovanni Giolito de' Ferrari, značajan izdavač juridičkih djela aktivan tijekom prvih četiriju desetljeća 16. stoljeća u Veneciji, Paviji, Trinu i Torinu.²⁵ Vizualna oprema knjige sastojala se od jednostavnih inicijala te tiskarskog znaka i gotovo je cjelovito sačuvana među Kukuljevićevim izrescima (sl. 1).²⁶

Sl. 1. Inicijali i tiskarski znak, izresci iz knjige *Excellentissimi peritissimique vtriusque iuris professoris domini Ioannis de Platea Commentaria in quattuor libros institutionum [...]*, Pavia, 1508.: Giovanni Giolito de' Ferrari, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Ivan Ferenčak, 2022.]

Pravni tekstovi koje je Giolito tiskao uglavnom u *folio* formatu i inače su skromno dekorirani, a element koji se uobičajeno javlja u gornjem dijelu naslovnih stranica tih izdanja jest tiskarski znak otisnuta poviše trigonalnog teksta naslova, integralno s naslovom sačuvana i u Kukuljevićevoj zbirci.²⁷ Tiskarski znak prikazuje vojnika koji u lijevoj ruci drži sablju, a desnom pridržava kaducej poviše štita s ucrtanim motivom koji bitno nalikuje ranim

²⁴ Za izdanje (CNCE 47443) vidi: Istituto Centrale per il Catalogo Unico delle biblioteche italiane e per le informazioni bibliografiche – ICCU, *EDIT 16: Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo*, Roma (dalje: Edit 16), dostupno online URL: <https://edit16.iccu.sbn.it/titolo/CNCE047443> (zadnje posjećeno: 12. svibnja 2023.).

²⁵ O Giolitu vidi: Angela NUOVO, »Giovanni Giolito, publisher of law books in Pavia (1503–1520)«, *Gutenberg-Jahrbuch*, br. 79, Mainz, 2004., str. 153–182.

²⁶ Kabinet grafike HAZU, inv. br. KG HAZU 15632, 15998/24–15998/26, 15998/30.

²⁷ Usp. Timoty LEONARDI, »Nuove considerazioni sulla produzione tipografica in grande formato di Giovanni Giolito a Trino (1508–1523): la forniture cartaria«, *Tridinum: Notiziario di studi e ricerche*, br. 5, Trino, 2009., str. 63–100, 67.

rješenjima talijanskih tiskarskih znakova.²⁸ Dotični motiv odnosi se na identitet tiskara, no upisani inicijali ·I·G·S· nisu u potpunosti protumačeni. Ranije su inicijali čitani kao »Iohannes Gerardus socii« zbog Giolitove suradnje s Gerardom Zegliom, no Angela Nuovo

tu je interpretaciju odbacila jer je znak korišten u više izdanja u kojima Zeglia nije participirao te je pretpostavila da prva dva slova treba razriješiti kao »Iohannes Giolitus«.²⁹

Srodna skupina izrezaka potječe iz tridesetak godina mlađeg, bitno obimnijeg, ali i likovno bogatijeg izdanja *Supplemento delle Croniche del reverendo padre frate Iacopo Filippo da Bergamo dell' ordine degli Heremitanii [...] talijanskog redovnika Giacoma Filippa Forestija (1434. – 1520.),* koje je 1540. godine u Veneciji objavio Bernardino Bindoni.³⁰ Knjigu otvara naslovnica s okvirom komponiranim od četiriju drvoreza, tekst je urešen historiziranim inicijalima, a nakon kolofona otisnut je Bindonijev tiskarski znak s likom sv. Petra. U Kabinetu grafike nalaze se znak tiskara (sl. 2) te primjeri svih inicijala (sl. 3).³¹

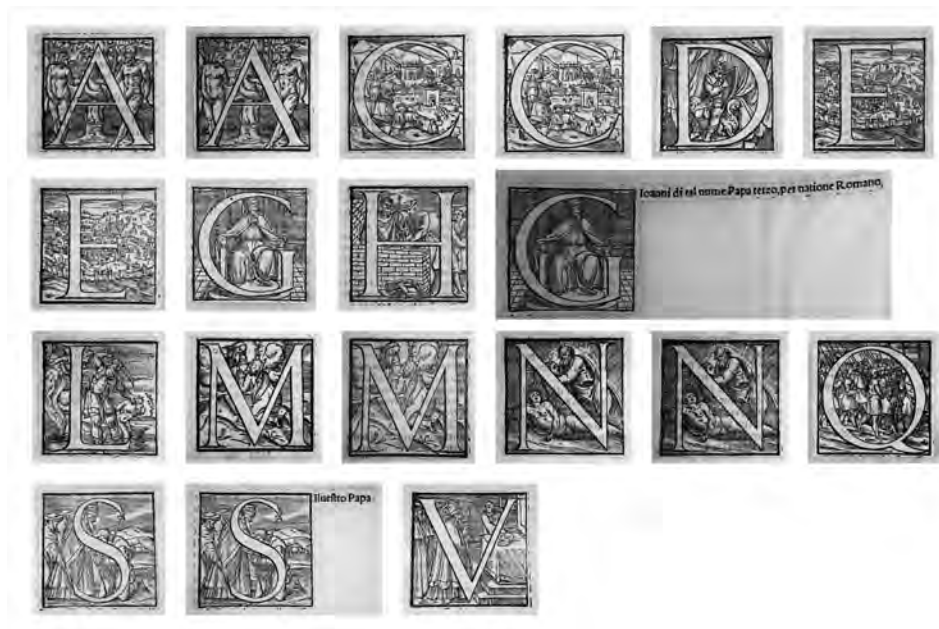
Sl. 2. Tiskarski znak, izrezak iz knjige *Supplemento delle Croniche del reverendo padre frate Iacopo Filippo da Bergamo [...]*, Venecija, 1540.: Bernardino Bindoni, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Ivan Ferenčak, 2022.]

²⁸ Tiskarski znak (CNCM 315) u upotrebi je bio od 1504. do 1520. godine. Usp. Edit 16, dostupno online URL: <https://edit16.iccu.sbn.it/resultset-marche/-/marche/detail/CNCM000315> (zadnje posjećeno: 12. svibnja 2023.). Za primjere talijanskih znakova 15. i prve četvrtine 16. stoljeća vidi: Paul KRISTELLER, *Die italienischen Buchdrucker-und Verlegerzeichen bis 1525*, Strassburg, 1893.

²⁹ Usp. A. NUOVO, »Giovanni Giolito«, str. 156–157. Giolito je kao tiskarski znak koristio još jednu sličnu, zrcalnu ilustraciju (P. KRISTELLER, *Die italienischen Buchdrucker*, str. 47) te drugu s dva vojnika koji pridržavaju štit s inicijalima (CNCM 339), a krajem života u upotrebu uvodi nekoliko srodnih znakova s motivom feniksa u vatri iznad kugle s inicijalima IGF (CNCM 756, CNCM 894, CNCM 2051). Potonji će znak do kraja stoljeća nastavljaju rabiti njegovi sinovi, a nekoliko takvih različito oblikovanih znakova sačuvano je i među Kukuljevićevim izrescima.

³⁰ Za izdanje (CNCE 19471) vidi: Edit 16, dostupno online URL: <https://edit16.iccu.sbn.it/titolo/CNCE019471> (zadnje posjećeno: 15. svibnja 2023.). O Bindoniju vidi: Alfredo CIONI, »Bindoni, Bernardino«, *Treccani (Dizionario Biografico degli Italiani)*, br. 10, 1968), dostupno online URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/bernardino-bindoni_%28Dizionario-Biografico%29/ (zadnje posjećeno: 15. svibnja 2023.).

³¹ Kabinet grafike HAZU, inv. br. KG HAZU 15976, 16021/1, 16021/3–16021/5, 16022/42–16022/56. Od 25 inicijala otisnutih u knjizi, u zbirci se nalazi njih 19. U dva primjerka sačuvani su inicijali A, C, E, G, M, N i S.

Sl. 3. Inicijali A, C, D, E, G, H, L, M, N, Q, S, V, izresci iz knjige *Supplemento delle Croniche del reverendo patre frate Iacopo Philippo da Bergamo* [...], Venecija, 1540.: Bernardino Bindoni, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Ivan Ferencak, 2022.]

Serijski korištenih inicijala obuhvaća dvanaest slova rimske kapitale upisanih u kvadrat u pozadini kojih se nalaze scene uglavnom biblijske tematike. Za razliku od segmenata okvira naslovnice otisnutih u više ranijih izdanja, čini se da je ta serija historiziranih inicijala ujednačenoga stila bila priređena upravo za taj naslov.³² Naime, kombinacija starozavjetnih scena i nebiblijskih prizora s figurama papa, odnosno veduta gradova, skladno se uklapa u Forestijev narativ povijesti svijeta od postanka do njegovih dana. Forestijevo djelo u Italiji je tijekom 15. i 16. stoljeća doživjelo više desetaka izdanja u kojima se pojedine scene ponavljaju na istome mjestu u tekstu.³³ Na tu se tradiciju nastavlja i naši inicijali koji se, kod višestruko otisnutih primjera barem na jednome mjestu vezuju uz tekst koji slijedi. Tako primjerice inicijal G s likom pape na tronu u knjizi je otisnut dva

³² Pojedine drvoreze korištene u Forestijevoj knjizi 1540. godine u izmijenjenom aranžmanu nalazimo primjerice na naslovnici istoga djela koje je Bindoni tiskao pet godina ranije (CNCE 19470) i na naslovnici *Metamorfoza* (CNCE 23137) koje je otisnuo iste 1540. godine. Praksa reutilizacije, odnosno prilagodavanja dostupnih ilustracija novome tekstu proučavana je i u okvirima domaće likovno-knjiž(ev)ne baštine. Usp. Milan PELC, »Podrijetlo drvoreza Marulićeve »Judite« (1521–1523)«, *Mogućnosti*, god. 53, br. 4–6, Split, 2006., str. 1–12; Ivana ČAPETA RAKIĆ, »O podrijetlu i značenju ilustracija otisnutih uz četvrto izdanje Marulićeve »Judite««, *Peristil*, br. 61, Zagreb, 2018., str. 9–20; IVAN FERENČAK, »The Illustrations in the Glagolitic Books Printed by Bishop Šimun Kožičić Benja in Rijeka (1530–1531)«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 43, Zagreb, 2019., str. 47–58.

³³ Ukratko o dvjema inkunabulama Forestijeva djela iz Metropolitanske knjižnice u Zagrebu vidi: V. MAGIĆ, M. PELC, M. ABAFFY, *Cimelia Metropolitana*, str. 110–111.

puta, uz tekst o Isusovu rođenju (»Giesu Christo figliuolo di Iddio vero...«) i uz biografsku bilješku u papi Ivanu III. (»Gloaani /sic!/ di tal nome Papa terzo...«).

Elegantne proporcije slova i likovna rješenja prizora u pozadini (tretman prostora, muskulatura, pokrenutost i interakcija figura itd.) jasno ukazuju na pripadnost tih scena renesansome leksiku. S druge pak strane, opetovano korišten Bindonijev tiskarski znak s likom sv. Petra redovito tiskan tijekom 1530-ih, arhaičnijeg je likovnog izraza. Prikaz apostolskoga prvaka i prvoga pape s ikonografskim atributima te dvostruke uloge nezgrapnijih je proporcija, a tron na kojemu sjedi zaključuje luk kasnogotičkoga oblikovanja, pri čemu su zastarjeli stilski elementi to očitiji u usporedbi sv. Petra s blisko impostiranom figurom pape u inicijalu G.³⁴

Sl. 4. Izresci vizualne opreme knjige *Vita di S. Vbaldo Baldassini da Gvbio, canonico regolare lateranense vescovo [...]*, Rim, 1628.: Paulo Massotti, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Ana Petković Basletić, 2023.]

Još brojnija skupina izrezaka koji pritom predočavaju i širi raspon elemenata vizualne opreme baroknih izdanja potječu iz knjige *Vita di S. Vbaldo Baldassini da Gvbio, canonico regolare lateranense vescovo, e protettore della medesima città [...]* životopisa gubbijskog biskupa, koji je u Rimu 1628. godine otisnuo Paolo Massotti.³⁵ Uz dva raskošna cjelostrana naslovna bakroreza, knjigu rese inicijali iz različitih setova te dekorativni ornamenti komponirani umnažanjem iste matrice nevelike likovne vrijednosti. Među Kukuljevićevim izrescima sačuvani su gotovo svi inicijali, oko četvrtine ornamenata i jedna od naslovnica, međutim, razrezana u četiri dijela »okvira« i bez središnjega polja s naslovom djela (sl. 4 i 5).³⁶

³⁴ Usporedno s ovim (CNCM 42), Bindoni je u kolofonima ili naslovnicama knjiga otisnutima 1530-ih i 1540-ih rabio još jedan, motivom identičan tiskarski znak manjih dimenzija (CNCM 1264).

³⁵ Izdanje je dostupno na: https://archive.org/details/bub_gb_mnEMjgCkBfwC/page/n3/mode/2up (zadnje posjećeno: 14. lipnja 2023.). O Massottiju vidi: Saverio FRANCHI, »Masotti, Paolo«, *Treccani (Dizionario Biografico degli Italiani)*, br. 71, 2008), dostupno online URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/paolo-masotti_%28Dizionario-Biografico%29/ (zadnje posjećeno: 14. lipnja 2023.).

³⁶ Kabinet grafike HAZU-a, inv. br. KG HAZU 15570/1–15570/61.

Sl. 5. Valérien Regnard, naslovni okvir, digitalna rekonstrukcija izrezaka iz knjige *Vita di S. Vbaldo Baldassini da Gvbio, canonico regolare lateranense vescovo [...]*, Rim, 1628.: Paulo Massotti, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Ivan Ferencak, 2023.]

čiji opus, aktivnost i temeljni biografski podatci međutim nisu dostatno proučeni.³⁸ Regnardov opus dobrim se dijelom odnosi na knjižne ilustracije i zahvaća širi raspon tema: grafičke reprodukcije skulptura iz zbirke Giustiniani, prikaze arhitekture Rima, cikluse s prizorima iz života i čudesa tih godina kanoniziranih svetica i svetaca itd. Pritom su potonji ciklusi usko vezani uz isusovački red u Rimu pridonijeli globalnom širenju isusovačkog imaginarija.³⁹

Naslovnica iz Kukuljevićeve zbirke koncipirana je kao barokna edikula, a u zonama zabata i baze impregnirana je referencama na urbinskoga vojvodu Francesca Mariju II. della Rovere (1549. – 1631.), pokrovitelja izdanja istaknutog u naslovu i posveti djela. U konhi, posred prekinutog segmentnog zabata, portret je vojvode za koji referencijalne sličnosti pronalazimo u neatribuiranom, zrcalno usmjerenom portretu Francesca Marije II. iz Museo civico u Urbaniji.³⁷ U bazi arhitektonske strukture, formirane po uzoru altarističke tipologije, kartuša je s podatkom o autoru teksta, a iznad nje nalazi se jajolik štit s grbom Francesca Marije II., uokviren kolajnom s insignijom reda Zlatnoga runa, koja se ponavlja i na portretu u konhi.

Druga naslovnica također je oblikovana kao edikula: središnje polje zauzima lik sv. Ubalda u biskupskom ornatu, s modelom grada u desnoj ruci i đavlom pod nogama, a flankiraju ga lokalni gubijski sveci. Signatura »Valerianus Regnartus f.« pri dnu grafike označava autorstvo Valériena Regnarda, plodnog grafičara djelatnog u Rimu tijekom prve polovice 16. stoljeća,

³⁷ Reprodukciju portreta vidi u: Valerio MEZZOLANI, »Francesco Maria II Della Rovere, Casteldurante e Urbania. La memoria dell'ultimo duca di Urbino nella forma mutevole di una città«, *Montefeltro-Della Rovere: Luci e ombre di una dinastia* (ur. Agnese VASTANO), Macerata Feltria, 2018., str. 40–66, 43.

³⁸ Usp. Eckhard LEUSCHNER – Philippe ROUILLARD, »Metamorphoses of a Plate: *The Battle of Las Navas de Tolosa* by Villamena after Tempesta«, *Print Quarterly*, god. 19, br. 3 London, 2002., str. 235–253, 246–251; Alison FLEMING, »The 'roles' of illustrations of the *Lives of St. Ignatius of Loyola*«, *Visibile teologia: il libro sacro figurato in Italia tra Cinquecento e Seicento* (ur. Erminia ARDISSINO, Elisabetta SELMI), Roma, 2012., str. 115–126.

³⁹ Regnardov ciklus grafika iz života i čudesa sv. Franje Ksaverskog (Rim, 1622.) nastao je prema slikama iz crkve Il Gesù, a desetljeće kasnije veći ih je dio poslužio kao predložak za srebrne reljefe na svečevu grobu u Indiji. Usp. Alison C. FLEMING, »Art and the Relics of St. Francis Xavier in Dialogue«, *The Interaction of Art and Relics in Late Medieval and Early Modern Art* (ur. Livia STOENESCU), Turnhout, 2020., str. 51–63, 56–60.

Uz srodnu tehniku grafičkog rastera te tretman formi i pozadine, alegorijske figure na našoj grafici pokazuju značajne sličnosti s tipiziranim fizionomijama i naglašeno produženim natkoljenicama u Regnardovim radovima, pa se nesignirana naslovna grafika koja je u dijelovima sačuvana i u zagrebačkoj zbirci može priključiti Regnardovu opusu.⁴⁰ Naposljetku, specifičan izbor motiva za obje naslovnice (lik sveca te portret i insignije vojvode) ukazuje da su obje grafike izrađene ciljano za to izdanje, a u tom se pogledu na našoj grafici ističe tekst uz donji rub ploče koji referira na tiskanje (»In Roma appresso Paulo Massotto con licenza di Superiori / 1628«).⁴¹

Iz prvih desetljeća 18. stoljeća u Kukuljevićevoj se zbirci nalaze tipološki raznovrsni, ali stilski srodni izresci iz dviju kasnobaroknih komemorativnih knjiga objavljenih u Rimu kod tiskara Govannija Marije Salvionija (1676. – 1755.), kojemu je papa Klement XI. Albani za svoga pontifikata (1700. – 1721.) osigurao vodeću poziciju u rimskome izdavaštvu, dodjelivši mu 1715. godine naslov »Stampatore Vaticano«.⁴² Iako su knjige tiskane nakon papine smrti, obje su, neposredno ili posredno, bile u slavu Klementova papinstva i pastoralnog djelovanja.

Knjiga *Clementis undecimi pontificis maximi orationes consistorialis* (Rim, 1722.)⁴³ samo je jedno u nizu posthumnih izdanja koje je u spomen Klementa XI. i na čast obiteljskog imena dao objaviti papin nećak i kamerlengo četiriju papa kardinal Annibale Albani (1682. – 1751.).⁴⁴ Knjiga s devedeset i četiri papina akta prezentirana na konzistorijima, bogato je opremljena ilustracijama na razmeđu baroknog klasicizma i rokokoja. Pedeset i devet likovnih rješenja koji variraju u kompleksnosti kompozicija (41 vinjeta, 2 bakroreza *folio* formata te 16 različitih inicijala s biblijskim ili, rjeđe, alegorijskim scenama) otisnuto je u knjizi na više od dvije stotine mjesta.⁴⁵ Od toga kolosalnog repertoara među Kukuljevićevim izrescima sačuvane su šezdeset i jedna ilustracija koje gotovo u cijelosti prenose motivsko-tipološki ilustrativni repertoar knjige (sl. 6 – 8); nedostaju primjeri otisaka dviju dekorativno-alegorijskih vinjeta te cjelostrani bakrorez s prikazom propovijedi sv. Pavla u Ateni.⁴⁶

Najbrojniji i najvrjedniji dio knjižne opreme potpisuje Pier Leone Ghezzi (1674. – 1755.), rimski slikar, crtač, karikaturist, ilustrator i grafičar, kumče vodećeg rimskog baroknog

⁴⁰ Za primjere srodnih ženskih figura vidi *Vita Sanctae Rosaliae virginis panormitanae [...] (Rim, 1627.)*, dostupno na: <https://books.google.hr/books?id=tXxzQ5vUulcC&hl=hr&pg=PP1#v=onepage&q&f=false> (zadnje posjećeno: 15. lipnja 2023.). O grafikama i njihovoj funkciji u diseminaciji ikonografije vidi: Izabela PRZEPALKOWSKA, »Wizerunki św. Rozalii w krakowskim klasztorze Jezuitów i ich graficzne wzory«, *Sztuka po Trydencie*, (ur. Kazimierz KUCZMAN, Andrzej WITKO), Kraków, 2014., str. 403–414, 405–414.

⁴¹ Usp. Gitta BERTRAM, »Considerations on the History and the Analysis of Illustrated Title Pages«, *Gateways to the Book: Frontispieces and Title Pages in Early Modern Europe* (ur. Gitta BERTRAM – Nils BÜTTNER – Claus ZITTEL), Leiden – Boston, 2021., str. 61–91, 74–83.

⁴² O Salvioniju vidi: Iris LAUTERBACH, »Pier Leone Ghezzi und Clemns XI. Albani – Die Vorzeichnungen zu Buchillustrationen im Berliner Kupferstichkabinett«, *Jahrbuch der Berliner Museen*, br. 33, Berlin, 1991., str. 149–171, 153–154.

⁴³ Izdanje je dostupno na: https://books.google.hr/books?id=li2zITgg_n4C&hl=hr&source=gbs_navlinks_s (zadnje posjećeno: 16. svibnja 2023.).

⁴⁴ Kao kamerlengo, Albani je od 1719. do 1747. vodio brigu o razvoju znanosti i umjetnosti pod papinim pokroviteljstvom. Usp. I. LAUTERBACH, »Pier Leone Ghezzi«, str. 153.

⁴⁵ U izdanju su korišteni inicijali slova A, C, D, E, F, I, L, M, N, P, Q, R, S, V (slovo Q zastupljeno je u tri različite oblikovne varijante).

⁴⁶ Kabinet grafike HAZU, inv. br. KG HAZU 8818–8845, 8848, 8849, 8978–9007 i 15997/10. Četiri rješenja vinjeta sačuvane su u po dva primjerka.

klasicista Carla Maratte (1625. – 1713.) i štíćenik pape Klementa XI.⁴⁷ Prema signaturama, Ghezzi je zaslužen za rješenja četrnaest inicijala i četiriju vinjeta te bakrorez *Portret pape Klementa XI.* u punoj veličini (sl. 6, 7 a – n, 8 a – d).⁴⁸

Sl. 6. Girolamo Rossi Ml. prema Pier Leone Ghezziju, *Portret Klementa XI.*, izrezak iz knjige *Clementis undecimi pontificis maximi orationes consistorialis*, Rim, 1722.: Giovanni Maria Salvioni, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Kabinet grafike HAZU-a]

inicijala donosi crtice iz života sv. Petra, dok jedan inicijal (A), isprepleten s papinskim regalijama i atributima, prikazuje apstrahirano obasjanje Duha Svetoga (sl. 7 a – n).⁵³ Ti Ghezzijevi inicijali korišteni su i u drugim djelima papina opusa: *Clementis undecimi pon-*

Alegorijske vinjete i historizirane inicijale Ghezzi je osmislio, nacrtao te jetkao, dok je za portret nacrtao konačan predložak (danas u Kupferstichkabinettu u Berlinu),⁴⁹ koji je u bakrorez prenio rimski grafičar Girolamo Rossi Ml. (1682. – 1762.), s kojim je Ghezzi surađivao i na svome najranijem angažmanu ilustriranja knjiga za Klementa XI. i obitelj Albani, *Sei omelie di Nostro Signore papa Clemente undecimo esposte in versi da Alessandro Guidi* (Rim, 1712.).⁵⁰ Prikaz ustoličenog vrhovnog poglavara Crkve (sl. 6) bez naglašenih papinskih atributa jednostavnija je i manje formalna kompozicijska varijacija na temu. Umjetnik je nacrtao više predložaka pape koji se međusobno razlikuju po gestikulacijama, impostaciji, regalijama i/li stupnju razrade, a bili su namijenjeni prijenosu u tisak za posthumna izdanja Klementovih sabranih djela.⁵¹ Ipak, kao vrstan i benevolentan karikaturist u svim se varijacijama opredjeljuje za realističko portretiranje i isticanje papine svojstvene fizionomije.⁵²

Inicijale Ghezzi uobličuje kao linearno iscrтана i šrafirana slova upisana u kvadratnome kadru, iza kojih smješta prikaze jezgrovite retorike te mizanscene dijagonala i širokih gesta. Trinaest

⁴⁷ O Ghezziju vidi: Anna LO BIANCO, »Ghezzi, Pier Leone«, *Treccani (Dizionario Biografico degli Italiani, br. 53, 2000)*, dostupno online URL: [https://www.treccani.it/enciclopedia/pier-leone-ghezzi_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/pier-leone-ghezzi_(Dizionario-Biografico)) (zadnje posjećeno: 16. svibnja 2023.).

⁴⁸ Osim tih primjera iz Kabineta grafike, Ghezzi kao inventor i crtač potpisuje još bakrorez s prikazom propovijedi sv. Pavla u Ateni.

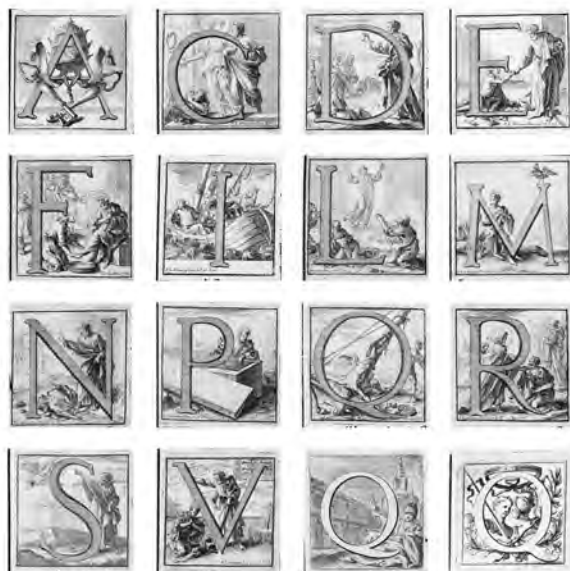
⁴⁹ U Kupferstichkabinettu u Berlinu čuva se svezak s trideset i dva Ghezzijeva crteža (skice, studije i gotovi crtački predlošci), koji su uglavnom korišteni kao predlošci tiskanim ilustracijama. Usp. I. LAUTERBACH, »Pier Leone Ghezzi«, str. 161.

⁵⁰ Izdanje je dostupno na: https://books.google.hr/books?id=00oaddD64e1C&redir_esc=y (zadnje posjećeno: 16. svibnja 2023.).

⁵¹ Usp. I. LAUTERBACH, »Pier Leone Ghezzi«, str. 149–171.

⁵² Ghezzi je isti pristup imao prilikom izrade slike Klementa XI. (oko 1708. – 1712.) iz *Museo di Roma*. Vidi na: <https://www.museodiroma.it/it/opera/clemente-xi-albani> (zadnje posjećeno: 16. svibnja 2023.).

⁵³ Preostala dva inicijala slova Q s varijacijama teme *Dea Roma* i bez linearnih ispuna slova nisu signirana (sl. 7o–p).

Sl. 7 a – n): Pier Leone Ghezzi, inicijali (A, C, D, E, F, I, L, M, N, P, Q, R, S, V); o – p) neznani autor(i), inicijali Q i Q, izresci iz knjige *Clementis undecimi pontificis maximi orationes consistorialis*, Rim, 1722.: Giovanni Maria Salvioni, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Kabinet grafike HAZU-a]

lih, uglavnom nesigniranih vinjeta uprizoruje fantazmagorijske, arhitektonske, florealne, animalne, heraldičke i/li groteskne motive (sl. 8e – j). Deset dimenzijama većih scenično-alegorijskih vinjeta među njima ipak potpisuju neki od najsposobnijih umjetnika Rima 18. stoljeća, okupljenih uz Ghezzi oko Klementa XI.: Giuseppe Passeri (1654. – 1714.),⁵⁶ Filippo Juvarra (1678. – 1736.),⁵⁷ Sebastiano Conca (1680. – 1764.)⁵⁸ te uz spomenutog Girolama Rossija Ml., grafičari: Jakob Johann Frey St. (1681. – 1752.), Maximilian Joseph Limpach (djelatan 1708. – 1762.), Johann Anton Fritz (Friz) (djelatan 1715. – 1755.) i Pierre Giffart (1638. – 1723.).

tificis maximi Homiliae in evangelia (1722.)⁵⁴ i *Clementis undecimi pontificis maximi Bullarium* (1723.)⁵⁵. Budući da ...*Homiliae in evangelia*, tiskana u godini kada i knjiga iz koje su naši izresci, sadržava širi niz inicijala (B, H, O, T, X i Z), Ghezzi vjerojatno neposredno prije 1722. godine osmišljava i izrađuje matrice za tu kompletnu seriju inicijala, koji su se kao dio tiskarskog fonda u različitom opsegu koristili u više naslova pa po svemu sudeći nisu nastali jedino za promatrano izdanje.

Ikonografija Ghezzijevih ilustracija – naslovnoga bakroreza, inicijala i vinjeta – apostrofira sulsljednost božanskog poslanja sv. Petra, prvoga pape, odnosno njegovih nasljednika na tronu poglavara Crkve. Većina preostalih,

⁵⁴ Izdanje je dostupno na: https://books.google.hr/books?id=Hx71oB2r3yAC&hl=hr&source=gbs_navlinks_s (zadnje posjećeno: 17. svibnja 2023.).

⁵⁵ Izdanje je dostupno na: https://books.google.hr/books?id=LjUyiIvMJLAC&hl=hr&source=gbs_navlinks_s (zadnje posjećeno: 17. svibnja 2023.).

⁵⁶ O Passeriju vidi: Cristiano GIOMETTI, »Passeri, Giuseppe«, *Treccani (Dizionario Biografico degli Italiani, br. 81, 2014)*, dostupno *online* URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-passeri_%28Dizionario-Biografico%29/ (zadnje posjećeno: 18. svibnja 2023.).

⁵⁷ O Juvarri vidi: Tommaso MANFREDI, »Juvarra, Filippo«, *Treccani (Dizionario Biografico degli Italiani, br. 62, 2004)*, dostupno *online* URL: [https://www.treccani.it/enciclopedia/filippo-juvarra_\(Dizionario-Biografico\)_\(zadnje_posjeceno:_18._svibnja_2023_.\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/filippo-juvarra_(Dizionario-Biografico)_(zadnje_posjeceno:_18._svibnja_2023_.))

⁵⁸ O Conci vidi: Giuseppe SCAVIZZI, »Conca, Sebastiano«, *Treccani (Dizionario Biografico degli Italiani, br. 27, 1982)*, dostupno *online* URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/sebastiano-conca_%28Dizionario-Biografico%29/ (zadnje posjećeno: 18. svibnja 2023.).

Sl. 8. Vinjete: a–d) Pier Leone Ghezzi, vinjete sa simbolikom sv. Petra i papinstva; e–j) neznani autor(i), dekorativne, simboličke i animalne vinjete; k) Jakob Johann Frey St. prema Giuseppe Passeriju, *Dea Roma*; l) Maximilian Joseph Limpach prema Sebastianu Conci, *Klement XI. zaziva Duha Svetoga*; m) Maximilian Joseph Limpach prema Sebastianu Conci, *Pobjeda nad Osmanlijama*; n) Johann Anton Fritz prema Sebastianu Conci, *Arkandeo Mihovil*; o) Pierre Giffart, *sv. Petar i uskrli Krist*; p) Pierre Giffart, *Papa kao Kristov namjesnik i poglavar Crkve*; r) Pierre Giffart, *Pad Simona Maga*; s) Pierre Giffart, *Personifikacije teoloških kreposti*; izresci iz knjige *Clementis undecimi pontificis maximi orationes consistorialis*, Rim, 1722.: Giovanni Maria Salvioni, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Kabinet grafike HAZU-a]

Giuseppe Passeri, Ghezzijev prethodnik na funkciju *Pittore della Camera Apostolica*, naveden je kao inventor, a Jakob Johann Frey St. kao crtač i grafičar vinjete *Dea Roma* (sl. 8 k), personifikacije Vječnoga Grada. S obzirom na to da Passeri umire osam godina prije tiskanja, moguće je da je za potrebe knjige Frey izradio matricu prema njegovu ranijem predlošku, tim više što se vinjeta uklapa u jedinstven ikonografski program ovog reprezentativnog izdanja.

Sebastiano Conca, štićenik kardinala Pietra Ottobonija i sudionik Klementove programatske obnove vjere kroz umjetnost,⁵⁹ za ovo izdanje osmislio je predloške za vinjete koje uzvisuju papinu povijesnu ulogu u otklanjanju nove nadiruće prijetnje Osmanlija (sl. 8 l – n), a koje u slogu umjetnikova rimskog baroknog klasicizma naglašene emotivnosti na matricu vješto prenose Maximilian Joseph Limpach i Johann Anton Fritz. Oba grafičara rade po još jedan primjer velike dekorativno-allegorijske vinjete koji su se ponavljali i u kasnijim izdanjima (sl. 11 a – c).

⁵⁹ Conca 1724. godine postaje članom *Accademia degli Arcadi* – Ottobonijevе skupine izabranih uglednika rimskog kulturnog i intelektualnog miljea. Poput Ghezziја, od pape Klementa XI. bio je angažiran na osliku u bazilikama *S. Clemente* (1715.) i *S. Giovanni in Laterano* (1718.). Usp. Anthony M. CLARK, »Sebastiano Conca and the Roman Rococo«, *Apollo*, br. 63, London, 1967., str. 328–335, 329; Edward J. OLSZEWSKI, »The Enlightened Patronage of Cardinal Pietro Ottoboni (1667–1740)«, *Artibus et Historiae*, god. 23, br. 45, Kraków, 2002., str. 139–165; Mario EPIFANI, »De Nápoles a Roma, a Turim e às cortes europeias. O sucesso internacional de Sebastiano Conca«, *Os Saboias: reis e mecenas, Turim 1730–1750* (ur. Enrica PAGELLA – Edith GABRIELLI), Lisboa, 2014., str. 49–56, 50–51.

Sl. 9. Giovanni Girolamo Frezza prema Giovanniju Paolu Paniniju, naslovnica, izrezak iz knjige *Parentalia Mariae Clementinae Magn. Britan. Franc., et Hibern. regin. Jussu Clementis XII. Pont. Max.*, Rim, 1736.: Giovanni Maria Salvioni, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Kabinet grafike HAZU-a]

njeta (istovjetnih onima iz *Orationes consistoriales*) (sl. 10 – 11),⁶² no nedostaju dvije istaknute grafike.⁶³

Vizualna retorika knjige potencira njezinu dvojaku ulogu princeze i opatice. Makabrističko-rojalistička motivika inicijala i naslovnice sublimiraju Klementininu smrt, a dekorativne vinjete iz Salvionijeva tiskarskog fonda kontinuirano političko savezništvo Svete Stolice i Jakova III. Stuarta, katoličkog pretendenta na englesko, škotsko i irsko prijestolje. Naime, upravo za pontifikata Klementa XI. i pod njegovim zaštitom, par je nakon vjenčanja 1719. godine pronašao utočište u Rimu.

Konačno, četiri simbolično-moralističke vinjete (sl. 8 o – s), koje potpisuje francuski kraljevski grafičar Pierre Giffart, poučne su lekcije o slobodnoj volji i bremenu služenja, teološkoj kreposti posredstvom Božje milosti te borbi protiv krivovjerstva i sintone su ukupnom razrađenom ikonografsko-propagandnom programu glorifikacije Klementa XI. i njegova duhovnog vodstva Crkve u teškim i izazovnim vremenima.

Drugo Salvionijevo izdanje – *Parentalia Mariae Clementinae Magn. Britan. Franc., et Hibern. regin. Jussu Clementis XII. Pont. Max.* (Rim, 1736.),⁶⁰ propagandno-komemorativno je djelo skromnog opsega kojim je obilježen veličanstven pogreb princeze Marije Klementine Sobjeske Stuart upriličen u Rimu 10. veljače 1735. godine.⁶¹ U knjizi je otisnuto devetnaest ilustracija, među kojima su posebno važni – i dimenzijama apostrofirani – prikazi Marije Klementine na odru u crkvi Santi Apostoli u Rimu i pogrebna svečana povorka u svoj pompoznosti epohalne grandiozne manire. U Kukuljevićevoj zbirci sačuvano je trinaest ilustracija: cjelostrana naslovnica (sl. 9), svih šest inicijala i vi-

⁶⁰ Izdanje je dostupno na: https://archive.org/details/gri_33125009331444/page/n3/mode/2up (zadnje posjećeno: 16. svibnja 2023.).

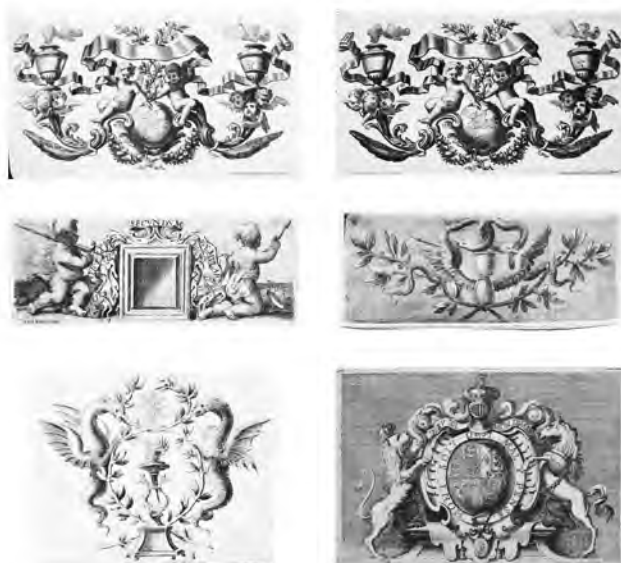
⁶¹ Više vidi u: Georgia VULLINGHS, »Fit for a Queen: The Material and Visual Culture of Maria Clementina Sobieska, Jacobite Queen in Exile«, *The Court Historian*, god. 26, br. 2, London, 2021., str. 123–143.

⁶² Vinjeta Juarre i Limpacha (sl. 11a, b) u knjizi je jedina otisnuta na dva mjesta, a od one u *Orationes consistoriales* razlikuje se isključivo po ispuštanju signaturne tiskara.

⁶³ Kabinet grafike HAZU-a, inv. br. KG HAZU 15537, 8846, 8847, 8850, 15952, 15950/2, 15950/5, 15997/13, 15950/14, 15950/18, 15950/19, 15950/22, 15950/23.

Sl. 10. Inicijali C, Q, Q, S, S, U, izresci iz knjige *Parentalia Mariae Clementinae Magn. Britan. Franç., et Hibern. regin. Jussu Clementis XII. Pont. Max.*, Rim, 1736.: Giovanni Maria Salvioni, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Kabinet grafike HAZU-a]

Sl. 11. Vinjete: a–b) Maximilian Joseph Limpach prema Filippu Juvarri, dekorativno-alegorijske vinjete; c) Johann Anton Fritz, dekorativno-alegorijska vinjeta; d–e) neznani autor(i), dekorativne vinjete; f) neznani autor, vinjeta s grbom kuće Stuart; izresci iz knjige *Parentalia Mariae Clementinae Magn. Britan. Franç., et Hibern. regin. Jussu Clementis XII. Pont. Max.*, Rim, 1736.: Giovanni Maria Salvioni, Kabinet grafike HAZU-a. [foto: Kabinet grafike HAZU-a]

Najreprezentativniji dio vizualne opreme knjige kao crtač potpisuje Giovanni Paolo Panini (1691. – 1764.), slikar zapamćen po teatralnim rimskim vedutama i brojnim uprizorenjima rimskih i svečanosti po narudžbi Francuske akademije u Rimu.⁶⁴ Paninijeve crteže na matricu prenose grafičari Giovanni Girolamo Frezza, koji za ovo izdanje u ljupkoj rokoko maniri radi naslovnicu, te Baldassare Gabbugiani i Frezzin učenik Rocco Pozzi. Iako je knjiga tiskana pod pokroviteljstvom pape Klementa XII., s obzirom na angažman tiskara Giovannija Marije Salvionija, grafičara Giovannija Girolama Frezze te korištenja određenog broja istovjetnih vinjeta s onima u *Orationes consistoriales*, pretpostavljamo da su oko oblikovanja samog izdanja utjecaja imali Annibale Albani i kardinal Ottoboni, obojica blisko povezani s Klementom XI., koji združuje ta dva izdanja.

* * *

Rekonstruirani primjeri izabranih talijanskih izdanja iz 16., 17. i 18. stoljeća pružaju uvid u segment Kukuljevićeve zbirke izrezaka te ujedno predstavljaju metodološke postupke objedinjavanja rastresitih sitnih fragmenta u izvorne knjižne cjeline.

Identifikacijom i analizom knjiga iz kojih pojedini izresci potječu, pod pet naslova svedeno je stotinu i šezdeset ilustracija, inicijala, tiskarskih znakova i druge opreme knjige. Među njima su uz šablonska rješenja bordura i inicijala prepoznata i neka vrjednija grafička ostvarenja renesanse i baroka, a izabranim primjerima apostrofirana je središnja pozicija Venecije za renesansno tiskarstvo, odnosno važnost rimskoga tiskarstva u baroknom razdoblju. Pritom, ovdje prezentirana ostvarenja kasnobaroknog Rima, nastala u najbližoj sferi papinske kurije i radom kruga papinih umjetnika, primjeri su veličanstvene produkcije i vrhunskog oblikovanja vatikanskog izdavaštva koje je postavilo i njegovalo iznimno visoke standarde.

Konačno, razmotrena je utemeljenost tradicije koja je Ivana Kukuljevića Saksinskog vezivala uz izreske knjižnih ilustracija iz Kabineta grafike HAZU-a. Predloženim (i u manjoj mjeri dokumentiranim) prijenosima unutar Akademije, zbirku je moguće uvjerljivo pratiti do Kukuljevićeve knjižnice koja je, kako je sam Kukuljević zapisao, sadržavala »više tisuća bakro- kameno- i drvorezних slika«. Otkupom njegove knjižnice 1868. godine u Akademiju je posve vjerojatno dospjela i kolosalna zbirka izrezaka knjižnih ilustracija, koja rasponom i opsegom nadilazi ostale tri poznate cjeline u zagrebačkim baštinskim institucijama, no skupa s kojima neosporno ilustrira Kukuljevićevu poduzetnost u prikupljanju i te vrste grafičkih ostvarenja.

⁶⁴ Panini je 1720-ih po narudžbi radio i za Annibala Albanija i za kardinala Pietra Ottobonija. O Paniniju vidi: Alessandro MALINVERNI, »Panini, Giovanni Paolo«, *Treccani (Dizionario Biografico degli Italiani)*, br. 80, 2014., dostupno *online* URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-paolo-panini_%28Dizionario-Biografico%29/ (zadnje posjećeno: 19. svibnja 2023.); Richard Paul WUNDER, »Two Roman Vedute by Panini in the Walters Art Gallery«, *The Journal of the Walters Art Gallery*, br. 17, Baltimore, 1954., str. 8–17, 11.

SUMMARY

COLLECTION OF BOOK ILLUSTRATION CLIPPINGS BY IVAN KUKULJEVIĆ
SAKCINSKI IN THE DEPARTMENT OF PRINTS AND DRAWINGS
OF THE CROATIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS (HAZU)

The Department of Prints and Drawings of the Croatian Academy of Sciences and Arts (HAZU) holds the largest and previously little-known collection of book illustration clippings from the collection of Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889). As a result of his collecting, book illustrations can also be found in three other heritage institutions in Zagreb, where they have been cataloged with indirect information regarding their origin.

The circumstances of the collection's arrival at the Academy, directly from Kukuljević, and its circulation within the Academy are explained. In 1868, Kukuljević sold his library – which included »several thousand copper, stone, and woodcut images« – to the Academy. The purchased library materials were divided between the Academy's Archive and Library in 1892, and a selection of illuminated manuscripts went to the Strossmayer Gallery, which at the time was the only Academy unit collecting works of visual art. It is assumed that the book illustrations also reached the Gallery as visual works during this same transfer. The artwork on paper, which most likely included Kukuljević's collection, entered the Department of Prints and Drawings (established in 1951) from the Gallery. A few years later, the earliest records of the collection's existence were found (1957), and a decade later (1966), it was noted that the collection contained »more than 2,800 items.« A smaller group of clippings was transferred from the Academy's Library in 1993, further indicating the connection with Kukuljević's library. The collection in the Department of Prints and Drawings was cataloged in 2008 and 2011, but the clippings were not scientifically processed, published, exhibited, or evaluated, and thus remained outside the focus of researchers.

The collection consists of 3,041 individual fragments of a wide variety of book illustrations, or, more rarely, entire pages and standalone prints. The books from which the clippings originate were printed between the 16th and 19th centuries in major European printing centers (Venice, Rome, Paris, Antwerp...), covering a wide range of texts in terms of content and themes. The illustrations were printed using various techniques, typologically covering diverse elements of book visual design (covers, printers' marks, initials, borders, etc.), and are thematically tied to the texts with which they were produced, offering a cross-section of stylistic changes in visual expression from late Gothic to Historicism.

Out of this extensive corpus, 160 fragments are linked to five titles, and upon identifying the editions, the fragments were analyzed in their original literary and cultural contexts. The examples selected here represent a cross-section of Italian printing from the 16th to 18th centuries, specifically the visual design of Renaissance and Baroque books. Among them, along with standard solutions for initials and borders, some more valuable original graphic designs were identified, created specifically for certain editions.

KEY WORDS: *Department of Prints and Drawings of HAZU, book illustrations, prints, Ivan Kukuljević Sakcinski, book clippings, Italian printing of the 16th–18th centuries*

